

El paisatge toponímic d'Enric Valor

VICENT BROTONS RICO
UNIVERSITAT D'ALACANT

1. Introducció

En primer lloc vull donar les gràcies als organitzadors d'aquest XXXII Col·loqui de la Societat d'Onomàstica que s'insereix en les VI Jornades Cultural d'Algemesí. Gràcies, per tant, a l'Institut Municipal de Cultura i a la Societat d'Onomàstica. Gràcies també al comitè organitzador i al comitè científic per haver-me confiat aquesta ponència sobre "El paisatge toponímic d'Enric Valor". I sobretot gràcies al Dr. Casanova, de la Universitat de València, perquè és el responsable del fet que un modest especialista en didàctica de la llengua i la literatura, valerià empedreït, és a dir estudiós i seguidor de l'obra i la trajectòria personal del mestre Enric Valor, haja produït aquesta ponència sobre toponímia i la presente entre autèntics experts en la matèria.

Espere que el lector o la lectora troben ací tot el que sé i he estudiat sobre la toponímia en l'obra –en part de l'obra– del genial i irrepertible escriptor castallut. Disculpeu-me els meus errors i perdoneu-me la meua gosadia per parlar-los de coses que, em consta, coneixen amb profunditat.

Jo amb aquesta ponència només tinc un gran objectiu: esperonar als veritables experts i expertes a què s'endinsen per l'obra de Valor i hi descobresquen tota la valuosa aportació que en matèria toponímica ens fa. Tant de bo les meues paraules inciten a tan noble i lloable tasca en un futur immediat.

Enric Valor és moltes coses, però també és una deu inesgotable de coneixement toponímic.

2. La geografia de la narrativa valoriana

Una de les característiques de l'obra narrativa d'Enric Valor és la seua precisió en la localització dels fets i el seu afany descriptor que, segons els casos, pren un to realista o llegendari, però sempre detallista i tocat d'un to d'estima i afecte. Valor, sense ser un narrador paisatgista, ha estat dels que els ha agradat deixar constància literària de l'indret on passen els esdeveniments de les seues obres.

L'autor del "Cicle de Cassana" és un escriptor amb "geografia". No sé si l'expressió és exacta, però ja vaig fer-ne ús en la *Revista del Vinalopó* núm. 3 de l'any 2000 a propòsit d'un article intítulat "Les terres del Vinalopó a l'obra d'Enric Valor". De fet, si això en el món de la novel·lística i la narració curta de creació personal es considera una característica "normal", diguem-ho així, en canvi, en el de la rondallística –conte d'arrel popular i oral– no ha estat gens habitual, si més no entre els folkloristes. Doncs bé, Valor en el procés de fixació escrita i literaturització de les rondalles, entre els molts elements de collita pròpia que va afegir als nuclis argumentals que havia recollit de la tradició oral, es trobaven les localitzacions concretes i les descripcions més o menys detallades, encara que amb cert to llegendari i mitificador. Penseu que només tres de les trenta-sis Rondalles Valencianes no expliciten una ubicació localitzable. Aquestes són: "Història d'un mig pollastre", "La crida de la rabosa" i "L'amor de les taronges".

Una anàlisi superficial, però suficient, dels llocs de la narrativa valoriana ens permetria fer-nos una idea bastant precisa de la seua "geografia literària", el seu *topos*, tant pel que fa a les rondalles com pel que es refereix a la resta de la seua obra narrativa. El "món" d'Enric Valor, el macroespai, se situa clarament en les comarques de la meitat meridional valenciana, deixant a banda l'extrem sud, ço és, el Baix Vinalopó i el Baix Segura, és a dir la Baixura, denominació que l'escriptor usava freqüentment per a referir-se a les zones no muntanyenques i properes a la costa i que és força popular entre els habitants de les comarques meridionals veïnes. Pel nord, el límit el localitzem a la ciutat de València i al Camp de Morvedre; cap a l'oest, el front de Terol en temps de guerra; i cap a l'est, un breu i ràpid viatge a Mallorca d'un corb en una de les seues rondalles.

La geografia de l'obra d'Enric Valor s'expandeix en intensitat decreixent en cercles concèntrics des de la seua comarca nadiua: de la Foia de Castalla, dins l'Alcoià, i el Comtat a la Vall d'Albaida i la Marina, pel nord i l'est; les Valls del Vinalopó i l'Alacantí, pel sud; sense oblidar algunes localitzacions a la Ribera del Xúquer, la Safor i l'Horta valenciana.

Som davant d'un petit món per una gran obra narrativa valenciana: la més important des de Joanot Martorell; la més significativa del segle XX. L'autor de les Rondalles Valencianes ens ha llegat al nostre patrimoni col·lectiu moltes coses, no vaig a tornar a enumerar-les, en són prou conegudes. Em limitaré a constatar les referides a la meticulosa, precisa i exquisida incorporació del paisatge i dels seus noms. Valor potser siga l'escriptor que més potencials "rutes literàries" ens podria proporcionar a partir de la seua obra. Qui us parla, per cert, ja ha tingut la sort de gaudir-ne, d'alguna d'aquestes rutes, tant col·lectivament com individualment: camins literaris que ens acosten a l'escriptor, al seu món literari entre fantasíes, mític, real i realista i que ens fan estimar i conèixer molt més la nostra terra, la

nostra gent i la nostra llengua. L'obra creativa d'Enric Valor es lliga indefectiblement a l'agre de la terra i l'abundant joc denominatiu –toponímia– que hi genera.

En relació al mapa que condiciona el paisatge toponímic de l'obra de l'escriptor de Castalla oferirem unes quantes dades que són indicadors de perquè el microcosmos valorià es constitueix en aquest entorn meridional-central interior valencià i no en cap altre.

Enric Valor va recollir les 36 rondalles a les següents poblacions valencianes: Bèlgida, Benifallim, Biar, Callosa d'En Sarrià, Castalla, Muro, Penàguila, la Vall de Tavernes (Tavernes de Valldigna) i Xixona. Aquestes poblacions tenen una gran relació amb la biografia personal de l'escriptor: hi va viure, cas de Castalla; tenia família, Penàguila; emparentà per diversos motius, Bèlgida, per exemple; va trepitjar en la pràctica de la seua irreductible afecció caçadora, Biar, Xixona, etc. El nostre escriptor aprofitava les estades de cap de setmana, estiuenques o festives per a entrar en contacte amb la gent que li podia proporcionar informació rondallística i per recórrer els interminables termes d'aquelles poblacions preguntant constantment al seus acompanyants, de manera quasi torturant, pels noms dels diversos indrets que recorrien o podien admirar en el seu recorregut i, fins i tot, pel significat científic o mític de dits noms: tot un exercici d'investigació toponímica alimentat per l'afany fantasejador del literat.

Però la cosa no acaba ací. Enric Valor localitza tota la seua obra en aquests espais. Ja hem indicat que només tres de les 36 rondalles no tenen localització concreta. Les altres 33 es reparteixen entre les següents poblacions: La Torre de les Maçanes, Mutxamel (l'Alacantí); Alcoi, Banyeres, Biar, Castalla, Onil, Penàguila, Tibi (l'Alcoià); Elda, Salines, Villena (l'Alt Vinalopó); Alcoleja, Benillup, Cocentaina (el Comtat); Morvedre, és a dir, Sagunt, El Puig (el Camp de Morvedre); Alcalà de la Jovada, Dénia, Finestrat, Ondara, Teulada, Xàbia (la Marina); Fortaleny, l'Alcúdia (la ribera del Xúquer); Villalonga (la Safor); Albaida, Agullent, Bèlgida, Benigànim, Bocairent, Montaverner, Ontinyent (la Vall d'Albaida); Monòver, Novelda i Petrer (les Valls del Vinalopó).

Caldria, a més, oferir-ne altres consideracions:

1a. La resta de les obres narratives de Valor també situen l'espai més significatiu en aquestes contrades del sud del Xúquer. Només n'hi ha dues excepcions, “Danys mínims sobre coberta” (1951) i “L'experiment de Strolowickz” (1931), pertanyents al recull de *Narracions perennes* i escrites abans de la quasi totalitat del corpus narratiu que compona la seua obra completa.

2a. Va ser tant l'interés de l'autor per fixar l'espai en les seues rondalles que, algunes d'elles, porten en el títol el topònim o el gentilici del lloc on esdevenen tots o part dels esdeveniments narrats. Cal tenir en compte que, en molts casos, eixe topònim o gentilici afegit al títol genèric és una llicència de l'autor que respon més a interessos temàtics, estratègies narratives o qüestions merament sentimentals que no a una necessitat intrínseca al desenvolupament de la trama argumental de l'obra. Tindrem ocasió de comprovar-ho amb un exemple en l'apartat 4.3. Les rondalles a què ens referim són les següents: “L'Envejós d'Alcalà” (recopilada a Castalla), “El jugador de Petrer” (recopilada a

Castalla), “El llenyater de Fortaleny” (recopilada a la Vall de Tavernes), “L’albarder de Cocentina” (recopilada a Muro), “El ferrer de Bèlgida” (recopilada a Bèlgida) i “El patge saguntí” (recopilada a Penàguila).

Acabem aquest apartat dient que l’obra d’Enric Valor és inconcebible sense aquest espai que ell descriu amb tota mena de detalls i amb profund sentit realista i que, per suposat, nomena la majoria de les ocasions mitjançant els noms de lloc i gentilicis més comuns i usuals entre la gent de l’entorn, fent, d’aquesta manera, de notari literari excepcional.

3. Les terres del Vinalopó en l’obra de Valor

Des que vaig conèixer l’obra d’Enric Valor, a finals dels anys 70, i més encara quan vaig tenir l’ocasió de conèixer personalment al propi autor, conversant amb ell en diverses ocasions, però, sobretot, quan a Petrer, el meu poble, fou homenatjat dedicant-li una plaça l’any 90 i la posterior entrevista, de més de tres hores, que ens concedí a sa casa de València, i que fou publicada a la revista miscel·lània local *Festa-91*, l’interés per saber què havia fet que aquest autor castallut, que feia més de 50 anys que vivia a València, que situa una part significativa de la seua obra a les terres del Vinalopó, va créixer considerablement.

L’entrevista esmentada, un petit escrit del propi autor –“Evocació”– aparegut en el mateix anuari miscel·lani cinc anys abans, *Festa-86* -a propòsit d’una autorització per a publicar-hi la rondalla “El jugador de Petrer”- així com dos treballs que en anys posteriors vaig publicar a la *Revista del Vinalopó*: “Enric Valor i ‘L’experiment Strolowickz’” (1998) i “Les terres del Vinalopó a l’obra d’Enric Valor” (2000), van servir per esbrinar els motius personals, biogràfics, territorials i literaris que el dugueren a situar les seues narracions en aquestes terres de frontera idiomàtica.

L’últim article –“Les terres del Vinalopó a l’obra d’Enric Valor”– ens servirà de base per desenvolupar bona part dels arguments d’aquesta ponència. En aquest treball s’analitzaven les descripcions referides que hi apareixien en el segon volum del Cicle de Cassana –*Temps de batuda* (1983)– i en la contarella “Un fonamentalista del Vinalopó”, publicada el 1996 en un petit recull intítulat *Un fonamentalista del Vinalopó, i altres contarelles*. Això pel que fa a l’obra de creació pròpia. I, en relació a la rondallística, tres són les obres que prenen les terres del Vinalopó com a rerafons territorial i paisatgístic: “El rei Astoret”, “Els guants de la felicitat” i “El jugador de Petrer”.

Tenint com a referència aquest article i, sobretot, l’anàlisi que es fa del tractament de les localitzacions i els paisatges en les tres rondalles valencianes citades, ens endinsarem per l’altre paisatge, el toponímic, inherent a tota la rondallística, com ja hem dit adés, i especialment significatiu i notori en aquestes tres. La intenció és que aquesta aproximació serveixca com a paradigma de l’enorme tasca que es pot fer en aquest sentit en l’obra d’Enric Valor i, especialment, en l’obra rondallística.

Una senzilla i breu anècdota ens servirà per a tancar l’apartat: Enric Valor havia inaugurat la plaça que du el seu nom i havia estat objecte d’un petit homenatge a Petrer, açò era per la primavera de 1990, al voltant del dia del llibre. Autoritats, homenatjat i alguns “privilegiats

valorians” de la localitat fèrem cap a la venta de muntanya “El molí de la Reixa” per a dinar uns gaspatxos de la terra. Les menges, el vi amb moderació i l’ambient propiciaren una conversa amable i multitemàtica –Enric Valor era un gran conversador!–. De la llengua passàvem a la literatura i d’ací a la política, la botànica, l’etimologia, el país, el paisatge, el paisanatge... Només fer-nos el cafenet decidírem pujar un quilòmetre més amunt d’on érem. Detinguérem el cotxes a la vora de l’era de la Foia Falsa i, llavors, l’escriptor, envoltat de la dotzena d’acompanyants que ens trobaven allí, va començar a assenyalar amb el dit i, girant sobre si mateix, nomenant tots i cada un dels indrets i accidents geogràfic que es contemplaven des d’aquell punt: “Mireu, açò, la Foia Falsa, allí dalt el Pantanet, enfront, la Gurrama, més allà la costera Llauri i l’Avaiol, a la vora, la Costa, per on es puja a les Fermoses; al fons, la casa de Castalla; cap a l’est, la Cresteria amb la penya el Frare, per on es va al Despenyador...”. La major part dels presents ens quedarem bocabadats, atònits: “¿qui era aquest escriptor que vivia feia més de 50 anys a València per a conèixer el nostre propi terme millor que la majoria dels que estaven allí?”.

Efectivament, en Enric Valor la coneixença de la terra i la seua posterior plasmació literària és molt més que un artifici d’escriptor. Primer està l’home enamorat pel coneixement de cada racó del seu país i després està l’escriptor. Permeteu-me una reflexió personal: no m’imagine l’obra de Valor sense el seu territori, sense el paisatge, sense nominar eixe paisatge mitjançant els topònims recordats i inventariats. El territori en el narrador de Castalla és, en molts casos, un actant, un protagonista clau de les seues històries.

4. Tres rondalles farcides de recursos toponímics

4.1. “El rei Astoret”: de la monovera serra de la Safra a Agullent

Aquesta rondalla narra la història del rei Astoret, qui és condemnat a veure en somnis una jove que mai no trobarà. Aquesta obsessió onírica li durà una greu malaltia. La jove, Margarida Blanca, també el veu a ell en somnis i pren la decisió d’anar a buscar-lo. Passa un seguit d’aventures i, quan està al punt de trobar-se amb ell, és suplantada per una bruixa. Margarida, malgrat tenir la sensació d’haver estat derrotada, continua lluitant amb l’ajuda de la màgia bona i aconsegueix trobar-se amb el rei, llevar-li la malaltia i, com no pot ser d’altra manera, casar-se amb ell i viure feliços.

La rondalla s’enceta amb una localització precisa toponímicament i amb una perfecta encara que idealitzada descripció:

Diu que... fa moltíssims anys, hi havia un majestuós castell en el cor de la serra de la Safra. Avui, aquells paratges encara conserven bells boscos de pins blancs i aromats de balsàmiques resines; així que, en aquells temps reculats, allò devia ser senzillament un autèntic paradís. Altrament, vora el castell hi havia passeigs i caminals amb arbres corpulents i bordons de flors, i algunes fondalades molt fèrtils de terra de sembradura i plantat.
(Valor 1985: 7)

La malvada també viu a la Safra: «El cas és que la bruixa de la Safra, Safranera per nom, rondjava per les engires del castell disfressada de pobra... » (Valor 1985: 12)

El benefactor:

L'astròleg era home de gran prestigi: es deia Jeremies de Camara, i habitava relativament prop de la llacuna de Salines, en una alta i negra muntanya de la banda de llevant de l'estany, que se'n diu l'alt de Camara, d'on l'astròleg prenia el cognom.
(Valor 1985: 14)

Hi apareixen tres topònims de les Valls i de l'Alt Vinalopó: el primer pertanyen a Monòver –la Safra (“penya”, en àrab)–; el segon, a Elda –Camara (de “lluna”, ¿?, en àrab, segons Coromines 1989-1997)– i el tercer, Salines, que dóna nom a una llacuna dessecada, un petit poble de l'Alt Vinalopó i una serra que comparteixen els municipis de Salines i Villena i que Valor denomina “fosca serra de Salines” (Valor 1985: 14). A aquest topònim cal afegir el de la partida de Plaça, on l'autor situa “uns enormes pins vers [...] prop del peu de Camara” (Valor 1985: 14), és a dir, pins pinyoners, els quals encara existeixen, per cert, tot i que conservant-se en molt mal estat.

Altre recurs del que fa ús sovint l'escriptor és l'adjudicació de gentilicis a partir del topònim. Així, la bruixa dolenta, que viu a la Safra, es diu Safranera i la fada benefactora que col·labora amb l'astròleg que habita prop de la llacuna es diu Salina.

Un criat, induït pel benefactor, parteix en busca de la jove en direcció al nord. I a la rondalla llegim: «...Va travessar les tres foies i les quatre serralades que separaven la Safra de la Vall de la Terra Blanca, on Margarida vivia als afores del poble d'Agullent .» (Valor 1985: 12)

La precisió geogràfica és admirable, es refereix a: la vall d'Elda i Petrer; la serra de Castalla; la Foia de Castalla; la serra del Carrascal; la vall de Cocentaina; la serra de Benicadell a través del port d'Albaida i la serra d'Agullent.

Aprofitarem per destacar el recurs literari de denominar la Vall d'Albaida a partir del seu significat etimològic (Albaida, “la ciutat blanca”), i així crea un nom mític molt adient per a l'univers fantasiós de les rondalles: la Vall de la Terra Blanca.

Agullent –topònim d'origen llatí (Coromines 1989-1997)– és el poble on viu la protagonista, Margarida Blanca. Nom que, com podem imaginar té una doble connotació: ens indica que és de la Terra Blanca i ens parla, òbviament, de la seua puresa.

Els referents toponímic de la Vall d'Albaida es completen amb Ontinyent (d'origen romà el “pagus d'Antonius”, segons Coromines 1989-1997) : «...sos pares [els de Margarida Blanca] havien anat al mercat d'Ontinyent a vendre l'aviram que criaven;...» (Valor, 1985: 19)

La protagonista enceta el camí per anar a cercar el rei Astoret i sanar-li la malaltia. Comença ací el veritable sentit itinerari de la rondalla: “...un alegre matí de juliol la van deixar emprendre la senda camí del port d'Albaida.” (Valor, 1985: 23)

Ens sembla força interessant reportar alguns bells fragments descriptius d'aquelles contrades albaïdines:

...li eren molt familiars els camps i les muntanyes [de la Vall de la Terra blanca] per haver-hi anat moltíssimes vegades amb sos pares a tirar llavor i collir fruita pels bancals i a buscar rovellons i fer timó i sajolida i pebrella per la serra,...

(Valor, 1985: 23)

Ella, fardellet en mà, seguia el camineu vora aquells tossals boscosos i arrodonits de la llarga serra d'Agullent,...

(Valor, 1985: 23)

El trajecte cap al reialme de la Safra la fa trobar-se amb les gegantes mares dels brutals i terrorífics Vents. L'autor els nomena amb les següents denominacions: de Ponent, de Llevant, de Tramuntana i Morisc.

El camí es fa llarg i va cobrint-lo amb penoses i perilloses jornades. La mare del Vent de Ponent li explica el camí a seguir amb una precisió admirable:

–Tu baixes ara a la Plana de Cocentaina, a la dreta la gran serra de Mariola. Ja veuràs el poble al peu d'un enlairat castell [...] Després tira cap al migdia pur i pujaràs un llarg coll, i trobaràs l'eixida d'un grandíssim barranc a mà esquerra; el remuntes i has de procurar passar-lo abans de fer-se de nit, puix que podria davallar-hi algun llop de la serra del Carrascal i pegar-te un mos. Al capdamunt del barranc, hi ha una ampla canal,...

(Valor 1985: 26)

Nous topònims: Plana de Cocentaina, Mariola (“paratge de pastura” suggereix com a etimologia Coromines 1989-1997) i la serra del Carrascal que, juntament al referent orogràfic de la canal ens indica que som a Alcoi.

En la següent jornada: «...la senda que havia de seguir [...] pujava a pit a saltar el coll dels Guills, que és tan alt, que els núvols ben sovint hi toquen...» (Valor 1985: 28)

Després de la duríssima i llarga caminada: «...topà amb el naixement del riu de Petrer, entre altes llomes que feien temor per aspres i solitàries.» (Valor, 1985: 28-30)

Dos nous topònims: coll dels Guills, situat al terme municipal de Castalla i referit, probablement al portell que dona pas de la Foia de Castalla al clot de Catí, ja fitant amb Petrer, el poble més septentrional de les Valls del Vinalopó. I riu de Petrer, forma poc comuna de referir-se a la rambla de Petrer o de Puça, malgrat que aquesta mateixa rambla, que s'alimenta d'aigües procedents en bona part de la serra de Castalla, al seu pas per Petrer rep el nom de riu, donant lloc al topònim de la partida de les cases o les coves del Riu.

El trajecte està al punt de finalitzar:

Margarida l'emprengué amb la travessada de la Vall d'Elda i Petrer [...] Va dinar passat Monòver, llavors un petit i alegre llogaret dalt un suau tossal; tot seguit començà a

endinsar-se per aquells interminables sequeral i rambles fins a abastar la pinosa Safra.
(Valor 1985: 30)

Valor ens descriu el camí fins arribar al peu de la Safra –unes sis hores a bon pas– referint-se a la Vall d’Elda i Petrer, una de les tres valls que conformen la comarca de les Valls del Vinalopó –com la denominà Sanchis Guarner per criteris lingüístics–, a saber-ne: Petrer al nord-est, Elda enmig i Monòver tancant-la pel sud-oest; l’altra, La Romana de Tarafa, Novelda, Montfort, el Fondó dels Frares i el Fondó de les Neus; i finalment, la conformada pel Pinós, L’Alguenya i els distints llogarets que al peu de l’imponent Carxe configuren la Múrcia que parla valencià. Elda és l’*Ayela* àrab, segons Coromines. Petrer, la vil·la *Petraria* (“de pedra”) romana, esdevenint *bitrir*, per pronúncia àrab i fossilitzant-se per efecte del mossàrab en Petrer (pronunciada sense –r final per la gent de la comarca). I Monòver, amb –nn– geminada va arribar a proposar Sanchis Guarner. Etimologia àrab (*munawwir*, “el florit”?, segons Coromines 1989-1997).

Així arribà al “llegendari castell” la “bella agullentina” i després de moltes, penoses i màgiques peripècies venç la bruixa Safranera, desfà l’encantament del rei Astoret, aconseguix el seu amor i, inevitablement, la cosa acaba en matrimoni:

...i ja foren per fi Astoret i Margarida Blanca marit i muller, i visqueren molt feliços i en pau una llarga vida, en aquelles daurades muntanyes de la Safra, en aquells agradosos i bellíssims paratge del terme de Monòver.
(Valor 1985: 51)

Ben bé podríem dir que “El rei Astoret” és una paradigmàtica rondalla pel que fa al paisatge toponímic de la narrativa contística valoriana. Cal que tinguem en compte que la rondalla dóna cabuda al 60% dels municipis que proporcionen espai narratiu al conjunt de les 36 Rondalles Valencianes.

4.2. “Els guants de la felicitat” : de la fronterera Vilian al castell de Penella al Comtat.

“Els guants de la felicitat” mostra un cert paral·lelisme itinerari i argumental amb “El rei Astoret”. En totes dues hi ha una protagonista que recorre un difícil camí. En “El rei Astoret”, de nord a sud, i en “Els guants de la felicitat” de sud-oest al nord-est, encara que per camins no del tot coincidents i amb punts de partida i arribada distints. Argumentalment, les dues ens parlen d’un enamorament, una malaltia per amor i el protagonisme actiu femení front a una certa passivitat i debilitat masculina. Enric Valor, tot i pertànyer generacionalment a una època poc propícia als principis relacionats amb la igualtat de gènere i conrear una literatura popular més aviat misògina, va mostrar sempre una actitud respectuosa cap a les dones donant-los, com en el cas d’aquestes dues rondalles, un paper protagonista actiu i de caràcter.

A “Els guants de la felicitat” llegim la història de Brunilda, filla d’un gran senyor que la protegia excessivament. En una eixida a missa es troba i s’enamora d’un captaire que resulta ser el rei Carles, veí i enemic del pare. El propi Carles li furta un guant. Més tard, Brunilda escaparà de la sobreprotecció de son pare i estimulada per l’amor que li despertà aquell captaire. Es posa a servir en casa de Dona Frederica, tia de Carles, qui l’envia, a

Brunilda, perquè cuide del seu nebot que es troba malalt. Ella s'incorpora a la cort del rei però disfressada de patge i, després de moltes peripècies relacionades amb un malvat pretenent, el guant que li furtaren i el propi rei Carles, acaben reconeixent-se, desperta de nou l'amor, es casen i duen la pau a aquells regnes secularment enfrontats bèl·licament.

Pel que fa als tractament del paisatge i la toponímia, a la rondalla trobem lleugeres, però significatives, diferències amb l'anterior. L'autor utilitza un cert recurs d'ocultació intencionada. No sempre, és clar, però sí en alguna ocasió.

Hi ha llocs perfectament localitzables que no pertanyen a les terres del Vinalopó. Hi ha, però, referències geogràfiques en què l'escriptor, tal i com fa amb Cassana, el famós poble agrícola de la seua trilogia novel·lesca, el Cicle de Cassana, a la que dona nom, crea una fantàpolis. Així ho explicà el Dr. Escrivà en la *Laudatio Acadèmica* de la investidura d'Enric Valor com a *Doctor Honoris Causa* per la Universitat de València el 1993:

El nostre narrador basteix en aquest cicle un món propi. Un cosmos recognoscible com a valor i a l'hora universal per la magnitud del projecte narratiu. Per tal de dur a terme aquest plantejament tan vast.

Enric Valor inventa tot un món sota la denominació d'un topònim clar i de ressonàncies diàfanes: Cassana. Cassana, com a producte literari, el descrivim com una fantàpolis en la terminologia del professor Valera Jácome. Enric Valor s'insereix, així en la il·lustre nòmina dels grans creadors de la literatura universal com Gabriel García Márquez i el seu inoblidable Macondo. Narcís Oller i el seu Vilaniu, Llorenç Villalonga i l'intricat món de Bearn. El cosmos homèric de l'Odissea. La Regió de J. Benet. Leopoldo Alas "Clarín" i la seua Vetusta i tants i tants altres.

(Escrivà 1998: 23-24)

Doncs bé, en aquesta rondalla Valor ja usa el recurs de la fantàpolis. Òbviament amb una intenció més modesta que al cicle novel·lesc. La Cassana de la trilogia ens evoca als lectors i lectores immediatament la seua Castalla, cosa que l'escriptor sempre negava: "no és exclusivament Castalla, sinó qualsevol poble gran agrícola del sud valencià: Monòver, Novelda, Cocentaina, Benissa...", solia dir sabent que, de tota manera, tothom tenia al cap la capital de la Foia, però sabent també que aquest recurs li permetia una major llibertat en la construcció de la ficció. Fins i tot li llevava de damunt problemes i "dimonis" personals i familiars. Al mateix cicle reconeixem altres fantàpolis com som Tibarri i Ibarri (Tibi i Ibi). Siga com siga, allò cert és que aquest recurs l'utilitzà ja en aquesta rondalla que va veure la llum, com a mínim, cinc anys abans de *Sense la terra promesa*, primera novel·la de la trilogia cassanenca.

I quina és la fantàpolis d'"Els guants de la felicitat"? Es tracta del nom del pare de la protagonista i de la ciutat que defensa, Bernat de Vilian, en clara referència a Villena: ¿una recreació d'algun topònim antic grafiat amb -li- o un malintencionat joc etimològic en associar Vilian a l'ètim de vilesa, tenint en compte la poca gràcia que feien a Enric Valor els castellans del Vinalopó, foren d'Elda o de Villena? Tan se val. Vilian és Villena, i les descripcions així ho corroboren:

El castell era damunt una muntanyola, a l'acabament d'un serrat ample que l'arredossava dels vents de dalt. Altes i sòlides torres, grosses i llargues muralles, un pati d'armes, grans portes ferrades, merlets i defenses, constituïen un reducte formidable d'aspecte purament guerrer. (Valor 1984 : 63)

En referir-se a la població la descriu i explica el sentit del seu enclavament de la següent manera:

Als peu del castell com qui diu, reposava, doncs, tranquil·la una extensa i lluminosa població, clau entre tres regnes –un de moros i dos de cristians–. Afegiu també una dilatada i fèrtil plana que s'estenia cap a migjorn i ponent, i ja teniu el delitós i llegendari marc en què comença aquesta història. (Valor 1984: 63)

La protagonista, Brunilda, fuig del castell i enceta el seu viatge iniciàtic a la recerca del quant, de la felicitat. La seua destinació, però, ha estat prèviament presentada en parlar-nos de l'enemic patern:

Vilian va sostenir una petita guerra fronterera amb les mainades de Raül de Mataplana, senyor de Penella, Aquell habitava un castell allà en el cor de les muntanyes orientals, com qui diu a tres llargues jornades de la fortalesa del marquès, en terres del regne cristià veí que s'estenia cap al nord. Els encontres tingueren lloc en un port no massa llunyà de Vilian, el qual port dóna pas a la contrada veïna per les muntanyes de les Talaies i del Reconco, aleshores atapeïdes de pins i carrasques. (Valor 1984: 66-67)

Els senyors de Mataplana –Raül i el seu fill Carles, protagonista masculí de la història– porten el nom de procedència “de Mataplana”, castell que es troba a la serra de Montgrony al municipi de Gombreny, a la Cerdanya. Els senyors de Mataplana pertanyien al mateix llinatge que el trobador Hug de Mataplana i que el mític comte Arnau, tal i com explica Coromines. Els Mataplana de la rondalla senyoregen el castell de Penella. Entre Alcoi i Benilloba hi ha una partida de Penelles, i Martí Gadea cita Penella com un castell moro en ruïnes entremig de Milleneta i Polop. Coromines (1989-1997) diu que és un “llogaret morisc del comtat de Cointaina”. Es també llogaret a Vilafamés, rierol dels Ports i llinatge. El seu origen etimològic és llatí: *pinnella*, “penyeta”.

Els topònims de les Talaies i el Reconco els localitzem entre els termes de Biar i Onil. El primer pren el nom del sentit figurat de “torres vigilància” i el segon, d'origen mossàrab, probablement, significa reclot (Coromines 1989-1997), tot i que dóna nom al cim de la muntanya que travessa el port de Biar, o de les Talaies, com el denomina Valor.

El recorregut de Brunilda està ple de referències toponímiques: “...el camí les menà pel encontorns d'un castell anomenat dels Pous.” (Valor 1984: 79)

Un seguit de descripcions de la Foia de Castalla sense nomenar-la:

...una dilatada comarca, la qual començava, plana i pintoresca, davall mateix del port «...el sol lluí per la carena d'una llarga serra i anà aclarint la gran foia, els immensos sembrats i els verdíssims boscs de les muntanyes que la tancaven per tots els costats. (Valor 1984: 80)

I segueixen les referències toponímiques de la Foia: Pinar de la Menora, Castells, la Canal, pinar de les Florències, el mas de la Foia... (Valor 1984: 80-83)

En el continu avançar cap al nord-est Brunilda i Roseta, la criada que l'acompanyava, una lleugera notícia d'una població important: «...en el cor de les muntanyes, hi havia una població important, molt famosa per haver-s'hi guanyat una importantíssima batalla als sarraïns no feia massa anys.» (Valor 1984: 83)

De nou, Valor, sense nomenar la població, ens dóna referències geogràfiques i històriques precises. I continua amb la descripció del paisatge:

Era ja a la carena d'aquella serra altíssima, que al capdamunt acabava en forma de llarguíssim i inclinat llom. D'allí estant, va albirar als seus peus i a l'altra banda, una comarca oberta i trencada, amb clapes de bosc, barranc llargs i sinuosos excavats per les aigües, i massades disperses.

(Valor 1984: 85)

Una bella, breu i precisa descripció de l'Alcoià.

La "població important" no s'albira i una velleta, després d'una forta tempesta, els dóna protecció en el seu masset: «-I és clar... no anava a deixar-vos a l'intemperi en una nit com aquesta. I us haig de dir que la població que cerqueu és Alcòdiam.» (Valor 1984: 87)

Efectivament, Alcoi. De nou, l'escriptor utilitza el recurs de la fantàpolis. També, fàcilment reconeixible.

Finalment, Brunilda fa cap a la torre d'Alcoleja. Topònim amb que es nomena un petit poble del Comtat i que, com tothom sap, significa "el castellet", procedent de l'àrab, segons Coromines (1989-1997), *alqulaica*: «La Torre d'Alcoleja era les proximitats d'un vilatge ombrienc que hi havia dins una clotada pintoresca, entre serres altes i de gran bellesa i severitat.» (Valor 1984: 89)

Després d'una llarga estada a Alcoleja al servei de dona Frederica, tia de Carles de Mataplana, Brunilda és enviada, disfressada de xic, al castell de Penella per a cuidar al senyor de Mataplana en una llarga i penosa malaltia. Així es descriu el viatge de Brunilda a Penella:

Travessaren un profund barranc, al fons del qual un rierol mig gelat es precipitava en sorollosos ràpids i salts; pujaren unes costes de gran rostària; corregueren al llarg de les falde inacabables d'una alta serralada; creuaren, havent dinat, un riu, llegües avall, a la vora d'una petita vila; després pujaren lentament, amb compte de no espenyar-se, els alts que menaven al castell, el qual, al capdamunt d'un penyalós pujol, s'alça bravament desafiant les inclemències dels homes i de la natura. Per fi, retuts de fatiga, al fer-se foscant arribaren a les grans portes de la fortalesa.

(Valor 1984: 96)

Al castell, Brunilda, esdevinguda Salvador, viurà un seguit d'aventures. En tot l'entrellat d'afers encara té ocasió Valor per a introduir una nova referència toponímica: "un manyà de

l'Alcudieta" (Valor 1984: 107), partida de Cocentaina citada ja per Cavanilles (Coromines 1989-1997)

Els final està pròxim, els fets es precipiten acaba venent l'amor de la parella formada per Carles i Brunilda, la pau entre el reialme de Penella i Vilian, la justícia contra els traïdors i la felicitat que aquells guants màgics proporcionaren a tothom després de molts patiments.

Aquesta rondalla, menys rica en referents toponímics explícits que no "El rei Astoret", completa una vintena de noms de lloc de l'Alcoià i el Comtat i ens mostra un recurs que posteriorment pesarà molt en la narrativa valoriana, la creació de dues fantàpolis: Vilian i Alcòdiam.

4.3. Un pregon coneixement del paisatge petreri: "El jugador de Petrer"

Amb aquest conte irreverentment faustià, Valor ret homenatge a la vila de Petrer. Així ho explicita en una breu però magnífica evocació que va escriure l'any 86 a la revista *Festa-86* de Petrer a propòsit de la publicació en les pàgines de la dita revista de la rondalla "El jugador de Petrer", acompanyada d'unes delicioses il·lustracions de Marieta Pijoan.

L'autor castallut encetà la seua "Evocació" amb aquestes paraules:

Els darrers anys de la meua adolescència vaig passar-los en la contrada en què es troba la pintoresca vila de Petrer, que jo mirava des de la població veïna com la porta de la verdadera muntanya, aqueix enlairat i laberíntic alçament orogràfic que es parteix entre els termes de Castalla, Petrer i Agost.

Excursions diumengeres sovintejades, caceres de tardor amb amics de més edat que jo que anaren mostrant-me el territori, em feren gaudir dels racons plens de solitud i bellesa inimaginables en els crestalls, els turons, les barrancades, els elevats cims, els precipicis pavorosos, els rierols... que enclou el terme de Petrer entre les seues serres del Cavall i la Cilla i l'enlairat Catí on fita amb el terme de Castalla. El Pantanet, la foia Falsa, el riu saltador del Molí de les Reixes, un curiós amfiteatre de penya viva fet sols per la mare Natura, les fontetes de l'Almadrava al peu d'enormes espadats de roca vermellosa poblats de soliguers i falcilles... Al meu cor i a la meua pensa anava gravant-se pregonament aquell món humil, bell i silenciós que alhora era escenari de simpàtiques escenes de cacera o de tabola juvenívola de fadrins i fadrines que m'eren companys.

(Valor 1986b: 34)

El record viu i ple d'afecte del terme municipal de Petrer el dugué a utilitzar com a escenari aquesta vila del Vinalopó per al nucli argumental mínim, propi de la narrativa oral tradicional, que era en el seu origen la desdramatitzada història "faustiana" d'"El jugador de Petrer". A Valor només li quedava, com ell mateix deia, la possibilitat de ..."poder crear encara que només siga una modesta obreta literària com "El jugador de Petrer", feta en secret homenatge a un poble estimat. I així va nàixer aquesta rondalla valenciana originària de Castalla."

(Valor 1986)

I l'homenatge, certament, s'enceta només començar la narració:

Era en el pintoresc poble de Petrer, aquell que es reclina graciosament en un enlairat tossal, entre les dues grans muntanyes del Cavall i de la Cilla, i té a les seues envistes, com qui diu als seus peus, l'arredonida vall d'Elda, tan delitosa, i allà més lluny, cap al migjorn, la senyorívola població de Monòver, amb les seues hortes, els seus pujols empolsegats, les seues amples rambles i la serra de la Safra, pinosa i solitària. [...] En el carrer Major de Petrer, en una casa noble i gran com un convent, vivia tot sol,...

(Valor 1986a: 73)

Un començament ple de referents toponímics: La muntanya del Cavall, dita comunament la serra del Cavall, denominació molt freqüent en la nostra geografia; la Cilla, topònim emparentat amb cingle, “el tallat”. En alguns indrets illencs es coneix amb la forma masculina cill (Coromines 1989-1997). La Cilla és la part septentrional de la serra del Sit, que, per cert, Enric Valor no nomena en cap moment i imagine que ho faria per raons ideològiques. Eren els temps en què les operacions “espanyolitzadores a ultrança” usaven la figura del Cid –aquell Rodrigo Díaz de Vivar, mercenari sense escrúpols– com a figura mítica de la primera i tan falsa com bel·licosa “unidad de España” –recordem-nos de la “Valencia del Cid”– i l'escriptor castallut no va voler, ni indirectament, posar-se al servei d'aquesta maniobra tan maniqueament ideològica com mentidera. Hi apareix la Vall d'Elda, a la que ja ens em referit; Monòver ja no és un llogaret sinó uns “senyorívola població”, i és que la rondalla primera discorre en uns temps medievals indefinits i aquesta ja se situa en l'Edat Moderna, en un moment també indefinit, és clar. També hi trobem, llunyana, la Safra. La toponímia urbana té el seu espai, el carrer Major, centre neuràlgic de Petrer durant molts anys i avui dreçador dels distints carrer i carrerons que s'endinsen en el bell barri morisc de la població.

El protagonista jugador ho perd tot i somia tornar a comprar de nou uns bells paratges petrerins, que havia perdut jugant a cartes:

I compraria una altra vegada aquell delitós Molí de les Reixes, sempre acomboiat, enmig de les aspres muntanyes, pel refils dels rossinyols, dels oriols o de les merles, i per la remor de les aigües que s'esmunyen gojoses de la cacau, per a caure riu avall en saltant vertiginosos. Sí, sí! –s'exaltava el seu pensament–. I tornaria a les meues mans aquella beneïda casa de la Foia Falsa, amb el seu bassó voltat de pins gegantins on sempre nien les tótores, i aquella meravella d'heretat del Clot de Catí, flor de les altes serres, amb els cadamunts plens de pomes amuntegades i amb totes les bones olors del Paradís.

(Valor 1986a: 74)

Tres topònims atrauen el nostre interès: Molí de les Reixes, un dels tants molins d'aigua que s'hi trobaven al llarg de la rambla de Petrer o de Puça –“el pou”, del llatí–. Es caracteritzava, dit molí, per tenir un porxo enreixat. Avui dia només es conserven unes quantes reixes en les finestres d'una venta de muntanya que es denomina així: el Molí de la Reixa, els autòctons solem nomenar-lo en singular. La Foia Falsa fa referència a un petit predi situat un quilòmetre escàs més amunt, forma un conjunt d'abancaments que segueixen a la vora d'una petita rambla. El Clot de Catí (d'origen àrab i que significa també “plat” o “clot”, segons Coromines 1989-1997) és una partida en la part alta nord-oriental de Petrer i que és compartida amb el terme municipal de Castalla.

L'aparició d'un dimoni, ben "domèstic" per altra banda, s'anuncià amb aquesta tòpica imatge: «... un llamp esqueixà els núvols des dels pics negres com a ales de mocigaló de les Penyes de Camara, fins al cim mateix de la serra del Cavall.» (Valor 1986a: 75)

El dimoni, Capralenc el Fi informa a don Pere, protagonista del conte, d'on procedeix ell mateix:

Visc en la serra de Castalla i tinc cura de les ànimes i els cossos de tots aquells grans senyors que habiten en les grandioses i riques heretats de Catí, de les Fermoses, de Puça, de Planisses, de Caprala, de l'Arguenya i d'altres que fora massa llarg d'anomenar.
(Valor 1986a: 76)

Més referents de noms de lloc: la serra de Castalla, una bona part de la qual fita amb Petrer pel nord-est; Catí, del que ja hem parlat; les Fermoses, nom que rep un mas, actualment en estat ruïnós, i una heretat situada en el cor de la serra de l'Arguenya, de l'àrab *atganiia*, "la rica, l'opulenta" (Coromines 1989-1997); i, finalment, Caprala, que dona nom al dimoni, Capralenc. Caprala procedeix del llatí i ve a significar "terra, lloc de cabres", segons Sanchis Guarner.

El desenllaç de la rondalla té lloc en un espai ben concret i fàcilment localitzable, avui "Camí vell d'Elda", en els temps de la rondalla, simplement "Camí d'Elda":

Enfilaren carrer avall i eixiren al camí d'Elda. A l'esquerra en totes les carenes dels bancals, s'alçaven uns garrofers com esglésies, ombrosos sota la lluna plens de silenciosos ocells aixoplugats.
(Valor 1986a: 88)

Precisament, en aquest desenllaç rondallístic, té molt a veure el perfecte coneixement agrícola que l'autor té de la nostra comarca; referit, en aquest cas, al conreu del garrofer: «Anant terres endins, Petrer és el darrer poble on encara es conrea aquesta mena d'arbres.» (Valor 1986a: 89)

Amb aquest passeig per bona part de les terres del migjorn valencià de la mà de l'obra literària d'Enric Valor, pense que es demostra a bastament fins a quin punt el territori viscut per l'escriptor ha esdevingut matèria literària rigorosa i bella. Un territori nominat constantment, nominat i viscut, perquè com ha dit en moltes ocasions el propi Enric Valor, "sense veure el territori no puc escriure una rondalla" (Lluch & Serrano 1989: 38). Una altra mostra més de com els temes més universals arrelen en espais concrets i, en aquests cas, ben propers a nosaltres. Potser la grandesa d'Enric Valor ha consistit, entre altres coses, en això: bastir un complex univers narratiu en un espai tan minúscul i domèstic com són les contrades meridionals del País Valencià.

5. un assaig de conclusions i una proposta

Com que al llarg d'aquesta ponència no he tractat més que demostrar exemplificant amb tres rondalles que coneixia amb una certa profunditat les enormes possibilitats que presenta

l'estudi de la toponímia en relació al paisatge i la creació i explicació del seu espai narratiu o microcosmos, oferiré unes conclusions en aquest sentit:

-L'obra d'Enric Valor potser siga la més rica en toponímia de tota la narrativa catalana contemporània.

-Totes les seues obres se situen en llocs i espais concrets. L'excepció és el contrari (només tres rondalles i dues narracions curtes de joventut no presenten aquesta característica).

-El microcosmos valorian se circumscriu sobretot a les comarques sud-centrals valencianes (Vall d'Albaida, Marina Alta, Comtat, Alcoià, Alt Vinalopó i Valls del Vinalopó).

-Enric Valor no parla mai en les seues narracions de llocs que no ha conegut directament i, en molts casos, amb profunditat.

-Els topònims en Valor són eines literàries que sol manipular, deformar, explicar amb intenció creativa, com fa, per exemple, amb la creació de fantàpolis.

-Toponímia, descripció paisatgística i sentit geogràfic sovint van lligats en l'obra d'Enric Valor.

-La localització tan precisa de l'obra de Valor en comptes de ser un obstacle que la fa localista i curta de mires la projecta nacionalment i, paradoxalment, la universalitza en fer que el grans temes i arguments narratius tinguen lloc en un País Valencià real, unes voltes, i mític i legendari, d'altres.

-Cal que els estudiosos de l'onomàstica dediquen treballs monogràfics –o incloguen en treballs més amplis– l'obra d'Enric Valor: noms de llocs, gentilicis, noms de plantes, descripcions geogràfiques i paisatgístiques, etc. Que ens descobresquen tota l'excepcionalitat que tanca en aquest sentit l'obra valoriana.

-La descripció en Valor presenta molts i variats registres: dels més realistes als més fantasiejats i mitològics, però sempre deixen entreveure la versemblança i la pregona estima de l'autor per la terra.

I acabem, lacònicament, amb la proposta: ara que està tan de moda això del turisme alternatiu, oferim cultura, que no vol dir avorriment. Front a les platges i urbanitzacions massificades, front a la falsa «Terra Mítica» bastim la veritable Terra Mítica, la nostra. Enric Valor i alguns altres escriptors i escriptores com ell ens ofereixen uns materials preciosos, les seues obres.

Proposem, dissenyem, oferim rutes literàries als nostres conciutadans i als nostres visitants farts com estan ja del cartopedra, els efectes especials, el regust apegalós de la Coca-Cola i la pudor insuportable de les hamburgueseries.

Som un país culte i tenim un món verge que conèixer i mostrar als altres. Aprofitem-ho!

Bibliografia

- BERNABEU, J.L. "Paisatge i paisanatge en les rondalles d'Enric Valor". A: *Canelobre Enric Valor 86 anys*. Alacant: Institut de Cultura Juan Gil-Albert, 1997.
- BROTONS, V. "Les terres del Vinalopó a l'obra d'Enric Valor". *Revista del Vinalopó* 3, (2000), [Petrer: Centre d'Estudis Locals del Vinalopó].

- COROMINES, J. *Onomasticon Cataloniae: els noms de lloc i noms de persona de totes les terres de llengua catalana*. Barcelona: Curial, 1989-1997. 8 v.
- ESCRIVÀ, V. “Laudatio acadèmica del Doctor Enric Valor a càrrec del Doctor Vicent Escrivà”. A: VALOR E. *Paraula de la terra*. València: Universitat de València. 1998.
- LLUCH, G.; SERRANO, R. *Noves lectures de les rondalles d’Enric Valor*. València: Gregal Llibres, 1989.
- MESEGUER, L. “La invenció literària del paisatge”. A: *XVé Col·loqui de la Societat d’Onomàstica*. Castelló de la Plana: 1992.
- VALOR, E. “Els guants de la felicitat”. A: *Rondalles Valencianes*. Vol. 2. València: Federació d’Entitats Culturals del P. V., 1984.
- “El rei Astoret”. A: *Rondalles Valencianes*. Vol. 4. València: Federació d’Entitats Culturals del P. V. 1985.
- “El jugador de Petrer”. A: *Rondalles Valencianes*. Vol. 6. València. Federació d’Entitats Culturals del P. V. 1986 a.
- “Evocació”. A: *Festa-86*. Petrer: Ajuntament de Petrer, 1986 b.